

László Tamás¹

Vallási képlékenység a magyar társadalomban²

Kivonat

2017-ben a Századvég Alapítvány nagy mintás adatfelvételt végzett. Az adatok elemzése során az egyik legfontosabb célkitűzésünk volt, hogy differenciált képet kapjunk a társadalom azon csoportjairól, amelyek számára a vallás nem tölti be az „üres jelölő” szerepét, azaz amelyek tagjainak életében nem bír egységes jelenségegyüttesként identitásformáló jelentőséggel. Kulcskérdésnek tekintettük, hogy feltérképezzük a heterogén embertömeg részleteit tekintve igen sokrétű attitűdrendszerét, tekintettel az egyes rétegekre jellemző távolságtartásokra, érzéketlenségekre és fogékonyságokra, valamint szociodemográfiai tulajdonságaikra. A magyar társadalmon belül – mérésünk szerint – 63,2 százalék azok aránya, akik a képlékeny vallásosságúak tömegét alkotják. A képlékeny vallásosságúaknak összesen tíz klaszterét határoztuk meg (vágyvallásosok, élménykeresők, rutinkeresők, támaszkeresők, egyháztámogatók, egyházkerülők, vallásfogyasztók, magánykeresők, istenkeresők, jótékonykodók).

Kulcsszavak: képlékeny vallásosság, vallásosságindikátorok, klaszterelemzés, üres jelölő

Abstract. Religious Plasticity in Hungarian Society

In 2017, the Századvég Foundation conducted a large sample survey. One of our main objectives in analysing the data was to get a differentiated picture of those groups in society for whom religion does not play the role of an „empty marker”, i.e. for whom it does not have an identity-forming significance as a single unified phenomenon in their lives. A key issue was to map the diverse attitudes of this heterogeneous group of people, taking into account the distancing, insensitivities and receptivities of each stratum, as well as their sociodemographic characteristics. According to our measurement, 63.2 per cent of the Hungarian society is made up of people with a malleable religiosity. We have identified a total of ten clusters of people with malleable religiosity (desire-religious, experience seekers, routine seekers, support seekers, church supporters, church avoiders, religion consumers, loneliness seekers, God seekers, charity seekers).

Keywords: plastic religiosity, religiosity indicators, cluster analysis, empty marker

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

László Tamás (2022). Vallási képlékenység a magyar társadalomban. *Erdélyi Társadalom*, 20(1), 97–116. <https://doi.org/10.17177/77171.269>

- 1 Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Társadalomtudományi Kutatócsoport vezető kutató. E-mail: laszlo.tamas@szazadveg.hu.
- 2 Jelen tanulmány a *Vallásvariációk, SZTE és BBTE közös konferencia az SZTE alapításának 100. évfordulójára* programjában szereplő, a tanulmánnyal azonos című előadás átdolgozott, írásos változata. Az ennek alapját képező szociológiai elemzés eredményei korábbi változatban és nagyobb terjedelemben megjelentek a *Vallásosság Magyarországon* című tanulmánykötetben (László, 2020), valamint előadás formájában bemutattuk a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet konferenciáján. (Gyorgyovich és mtsai, 2020)

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

BEVEZETÉS

A tanulmány egy 2017-ben készült, nagy mintás kérdőíves adatfelvétel eredményeire támaszkodik. Az elemzés során mindenekelőtt egy, számosságát tekintve igen jelentős, az értékek terében a vallásos és vallástalan csoportok között elhelyezkedő réteget, a képlékeny vallásosságúak tömegét vizsgáljuk. A megrajzolt differenciált kép – reményeink szerint – lehetőséget biztosít, hogy szegmenseit tekintve is pontosabban lássuk ennek az igen sokszínű csoportnak a vallási jelenségekhez való viszonyát. Emellett egyházi aktorok és valláspolitikával foglalkozók számára is adatokkal alátámasztott kiindulási alapot jelenthet, tekintve, hogy az egyes részcsoportokról azok szociológiai karaktere alapján is jellemzést adunk.

Az „üres jelölő” fogalmának jelentősége

A vallási képlékenység társadalmi kommunikációs vetületben az „üres jelölő” fogalma felől is értelmezhető, véleményem szerint ezen, diskurzuselméleti megközelítés, kulcsfogalom segítségével érthető meg igazán a mibenléte. A Laclau és Mouffe (1991) által kidolgozott fogalom vallási jelenségekkel is összefüggő jelentőségét Máté-Tóth András a következőképpen foglalja össze: amennyiben „a társadalom heterogén szereplői a vallásra való hivatkozással artikulálják identitásukat, akkor abban a diskurzusban a vallás az üres jelölő szerepét játssza” (Máté-Tóth, 2011: 740). A fogalom tehát értelme szerint nem csupán a nyelvi jelölő és a jelölt viszonyának laza kapcsolatát, „ürességét” fejezi ki, de használatának társadalmi hatása az identitások kollektív vonatkozásai szempontjából is lényeges. Mindez talán nem is elsősorban az ürességen, mint „tartalmatlanságon” keresztül ragadható meg adekvát módon, hanem ha olyan, valóságkonstruáló erőként gondoljuk el, ami egy témakör (ez esetben a vallás) adott személy vagy csoport számára lényeges mivoltát hivatott kifejezni, egyúttal azt, a részben tudatosult, részben tudatlan megfontolást, amin keresztül az érintettek magukat pozicionálják az értékek, vélemények, emberek által benépesített társadalmi (kommunikációs) térben.

A vallási képlékenység három lehetséges útja

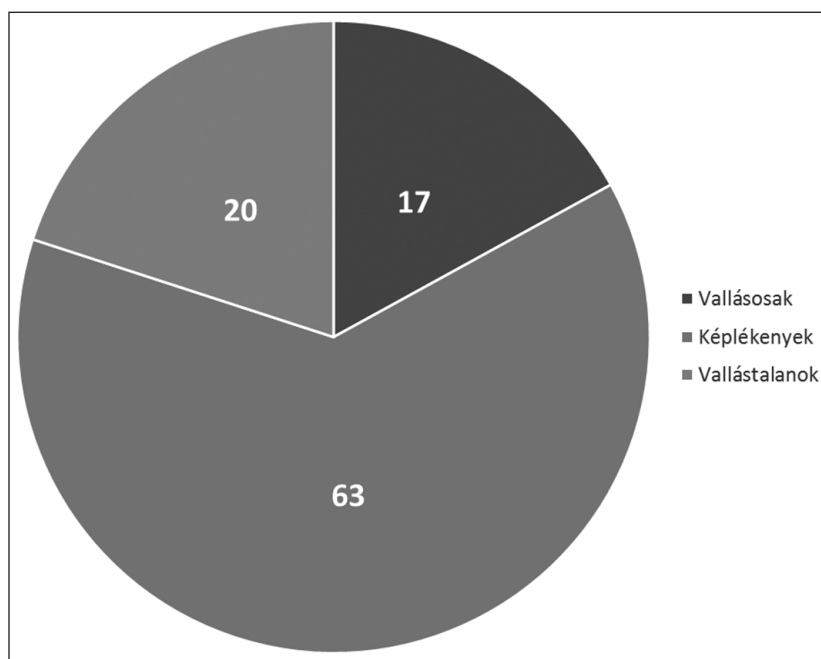
A vallásos és vallástalan (a magukat ekként definiáló) egyének és csoportok számára tehát a vallás „üres jelölői” funkciót tölt be – míg, akiknek a nézőpontjából a világnak az e körbe sorolható jelenségei nem egyértelműen váltanak ki pozitív vagy negatív viszonyulást, azok szemében a vallás nem identifikációs jelentőségű. Őket nevezhetjük képlékeny vallásosságúaknak is, hiszen híján vannak az egyértelmű, egyirányú és következetes állásfoglalásnak az adott kérdést illetően. Hogyha a vallásosságot/vallástalanságot szétszálazzuk, egydimenziós megközelítés helyett különféle indikátorokon keresztül ragadjuk meg, a vallási képlékenység alapvetően kétféle lehet: indifferens és inkonzisztens – tehát az egyén viszonyulása mutathat közömbösséget, de az egyes indikátorok egy része mentén kötődés, egy másik részük alapján viszont távolságtartás egyszerre is megfigyelhető lehet. Hogyha mindezt a változások dinamikáját figyelembe véve fogalmazzuk újra, a mindenkori jövőperspektívában a képlékeny vallásosságúak előtt három

lehetséges út, kifutási lehetőség rajzolódik ki – melyet „3I”-nek is nevezhetünk, a kezdőbetűk alapján. E szerint tehát a valláshoz való viszonyulás lehet *indifferens* (akár abszolút mértékű közömbösség), *inkonzisztens* (például erős istenhit, mellette pedig az egyházas vallásosság szélsőséges elutasítása, vagy éppen buzgó vallásgyakorlás, élő istenkapcsolat nélkül), de a korábbi vallási képlékenység helyébe léphet a vallási *identifikáció* (akár vallásossággént, akár vallástalanság formájában).

MÓDSZERTAN

A kutatás és a klaszterelemzési eljárás ismertetése

Az elemzés alapját egy 53 061 esetet tartalmazó adatbázis képezte, melynek adatfelvétele 2017-ben zajlott. A *Századvég* nagy mintás, nemek, életkori csoportok, legmagasabb befejezett iskolai végzettség, régió és megye szerint reprezentatív kérdőíves kutatása számítógéppel támogatott, telefonos kérdezéssel (ügynevezett CATI – computer assisted telephone interviewing) valósult meg, a mintavételből fakadó kisebb eltéréseket a 2011-es népszámlálási adatok alapján, cellasúlyozással korrigáltuk. A valláskutatási tematikájú kérdőívben összesen 37 adatfelvételi pont segítségével vizsgáltuk a válaszadók vallásosságát, annak különféle dimenzióit.

1. ábra. Vallásosság, vallástalanság és vallási képlékenység a magyar társadalomban
(százalék, $n = 47\,172$)

Figure 1. *Religiosity, non-religiosity and religious plasticity in Hungarian society*
(percentage, $n = 47\,172$)

Forrás: saját szerkesztés

Az adatok feldolgozása során kétszintű klaszterelemzést végeztünk, aminek második fázisa jelentette a képlékeny vallásosságúak eredetileg nagyszámú csoportjának további részekre bontását. Az első szakaszban tíz, az elemzésre alkalmassá tett vallásosságindikátor (vallásos önjelölés, istenközpontúság, egyházas vallásgyakorlás, egyéni vallásgyakorlás, vallási élmény, vallási vigasz, normakövetési szándék, egyházi bizalom, anyagi támogatás, egyházas önkéntesség) közül nyolcat használtunk fel (az egyéni vallásgyakorlás és az egyházas önkéntesség nem szerepelt ezek között) – így jött létre a Gyorgyovich Miklós és Kollár Dávid által leírt, hétosztatú csoportosítás (vallástalanok, szponzorok, istenbízók, támaszkodók, keresők, egyházkerülők,³ vallásosak) (Gyorgyovich & Kollár, 2020), melyek közül a vallástalanok és vallásosak „közötti” öt csoportot elemeztük tovább, mint *képlékeny vallásosságúakat*.⁴ (1. ábra)

A második fázisban, újabb klaszterelemzés révén szegmentáltuk azt, a 63 százaléknyi tömeget, amelynek tagjait a továbbiakban képlékeny vallásosságúaknak nevezzük. Ezen a ponton mind a tíz vallásosságindikátort⁵ felhasználtuk, úgynevezett K-közép módszerrel összesen tíz különféle klasztert⁶ hozva létre. A folyamat során elsődleges szempontnak nem a statisztikai (aminek figyelembevétele indokolta például az elsőszintű klaszterelemzésnél a tizből mindössze nyolc indikátor használatát) vagy elméleti (ahol az értelmezhetőséget és használhatóságot minden bizonnyal jóval alacsonyabb klaszterszám segítené inkább) megfontolásokat, hanem a potenciális gyakorlati értéket tekintettük. Azaz szerettük volna kiaknázni a nagy mintaelemszámban rejlő lehetőségeket, hogy minél részletesebben és tagoltabb módon ismerjük meg azt a sokszínű csoportot, ami a vallási képlékenységi állapotában van, adott esetben ezzel segítséget, támogatást nyújtva a számok mögötti, hús-vér emberek megszólításához, a velük való kapcsolatteremtéshez.

A Vallási Képlékenység Index (VKI)

Az elemzés keretei között létrehoztunk egy úgynevezett Vallási Képlékenység Indexet (a továbbiakban: VKI). Ez a mutatószám 0 és 10 közötti értéket vehet föl, aszerint, hogy a tíz vallásosságindikátor közül összesen mennyi esetében kap az adott eset/csoport a képlékenységi-nek megfelelő értéket (a mellékletben is közölt, háromosztatú skálán, melynek „sávjai” a következők: inkább vallástalan, képlékeny vallásosságú, inkább vallásos). A VKI magasabb értékei e szerint a vallásosság különféle indikátorai mentén való el nem kötelezettség nagyobb fokát jelzik, ahol elméletileg a valláshoz való viszony változékonysága, alakíthatósága nagyobb. Az ala-

3 Mely a névazonosság ellenére az empirikus hasonlóság és tartalmi-jelentésbeli „rokonság” mellett is némiképp más összetételű, mint az ebben a tanulmányban, ugyanezen néven említett klaszter – ennek oka a kétszintű elemzés, melynek mindkét fázisában az adott eseteket/válaszadókat újonnan soroltuk csoportba a statisztikai eljárás során.

4 Az ábrán az öt, „köztes” klasztert (szponzorok, istenbízók, támaszkodók, keresők, egyházkerülők) összevontan, mint „képlékeny” csoportot ábrázoltuk.

5 Ezek részletezését és az eredeti változókból képzett háromállású változók létrehozásának folyamatát lásd a mellékletben. (12. táblázat – a mellékletben)

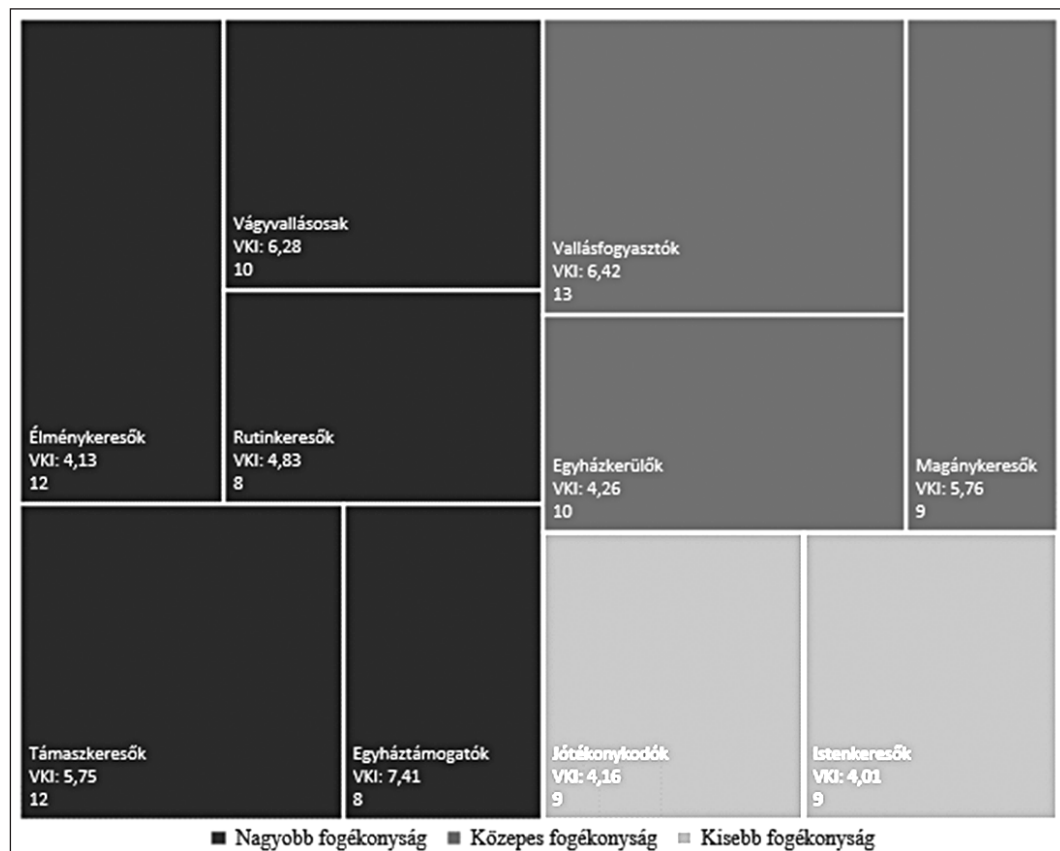
6 A klaszterek (vágyvallásosok, élménykeresők, rutinkeresők, támaszkeresők, egyháztámogatók, egyházkerülők, vallásfogyasztók, magánykeresők, istenkeresők, jótekonyságkodók) részletes bemutatását lásd a vonatkozó fejezetben.

csonyabb VKI-értékek ezzel szemben szilárdabb meggyőződéseket jeleznek a vallásosság dimenziójában, annak indikátorai mentén.⁷

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A képlékeny vallásosságúak klaszterei

A klaszterelemzés során létrehozott csoportok bemutatását általános jellemzésükkel kezdjük, kitérve az egyes csoportok méretére, a vallási képlékenység fokára, a vallásosság és vallástalanság pólusaitól való távolságukra, (2. ábra) valamint arra, hogy az egyes vallásosságindikátorok (és

2. ábra. A képlékeny vallásosságúak megoszlása klaszterek szerint (százalék, n = 29 682)

Figure 2. Distribution of those with plastic religiosity by clusters (percentage, n = 29 682)

Forrás: saját szerkesztés

⁷ Az elemzés eredményeinek bemutatása során alapvetően a vallásos–vallástalan skálán haladunk, az előbbihez „közelebbi” klaszterek irányából tartva a vallás iránt egyre kisebb affinitást mutató csoportok felé – emellett azonban feltüntetjük a VKI-értéket is, ami pluszinformációval szolgál arra vonatkozóan, hogy a képlékenység milyen fokú (mint látni fogjuk, például a nagyobb fogékonyságot mutató élménykeresők csoportja esetében a VKI közel pontosan ugyanannyit mutat, mint a kifejezetten a vallástól „távolabb” álló, úgynevezett jótekönykodók klasztere esetében).

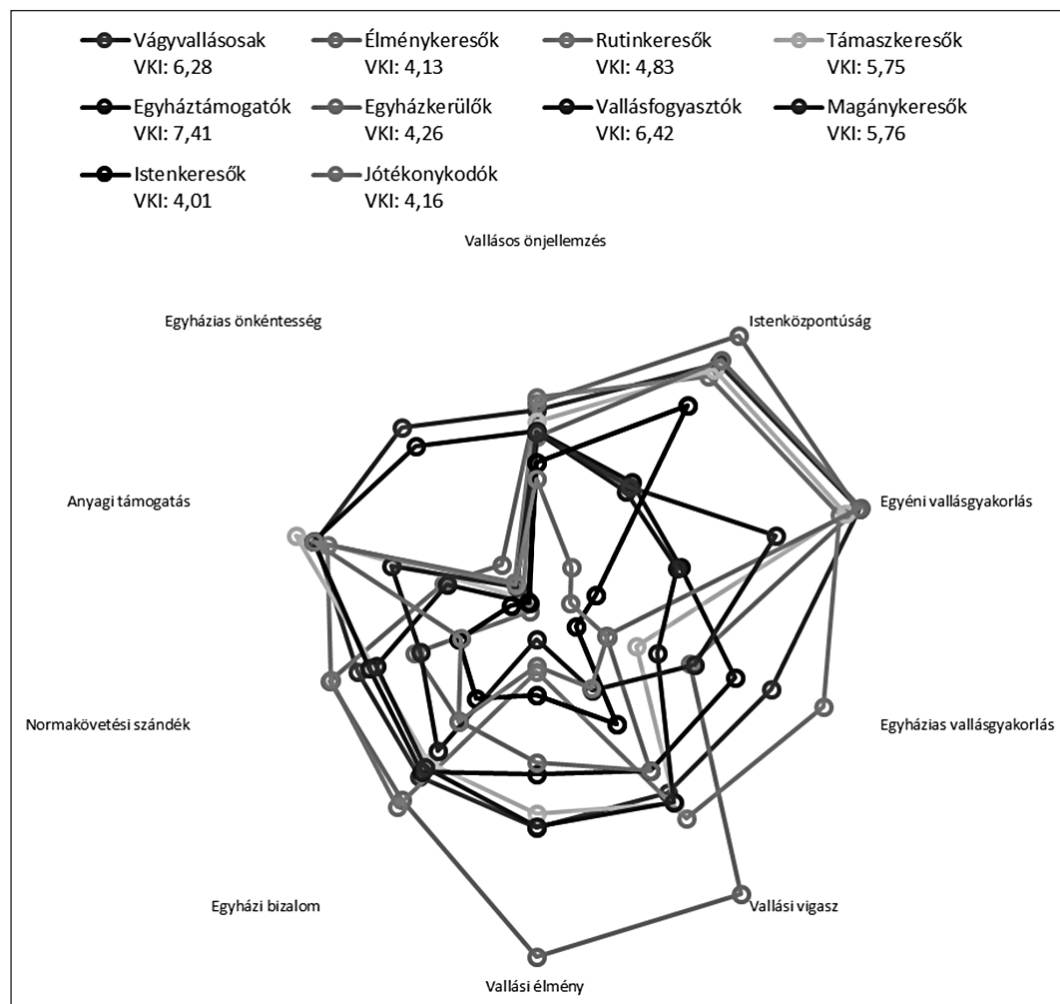
-dimenziók) mentén milyen sajátosságokkal bírnak. (3. ábra) A vonatkozó – pókhálószerű – ábrán az egyes vallásosságindikátorokat dimenziók szerint, kettesével ábrázoltuk. Az eredmények értelmezését segítheti, ha a viszonylag nagyszámú, tíz darab vallásosságindikátort elméleti megfontolások mentén párokban mutatjuk, egyúttal dimenziók indikátorainak is tekintjük. E szerint a vallásos önjellemzés és az istenközpontúság alkotja az *identifikációs* dimenziót. Az egyéni és az egyházas vallásgyakorlás értelemszerűen a *gyakorlati* dimenzióhoz tartozik. A következő, az úgynevezett *érzőleti* dimenzió, ahova a vallási vigaszt és a vallási élményt sorolhatjuk. Az egyházi bizalom és a normakövetési szándék együtt képviseli az úgynevezett *attitűd* dimenziót, végül pedig – e felosztás szerint – az anyagi támogatás és az egyházas önkéntesség indikátorai alkotják a *támogatási* dimenziót.

A képzeletbeli skála vallásos pólusához legközelebb az úgynevezett *vágyvallásosok* állnak, akiknek viszonylag magas, 6,28-as értéket vesz fel vallási képlékenységük. Esetükben nem azonosítható olyan dimenzió, ami szerint kifejezetten távolságot tartanának a vallási jelenségektől – inkább azt érdemes kiemelni, hogy a vallásgyakorlás egyéni változata az, ami kifejezetten markánsan jelenik meg náluk (talán ez lehet az őket az egyértelműen vallásosoktól elválasztó fő különbség).⁸ Szintén viszonylag nagy fogékonyságot mutatnak a képlékeny vallásosságúak 12 százalékát alkotó *élménykeresők*, akiknek a vallási képlékenysége ugyan nem számottevő, de egészen kiugróan magas esetükben az érzőleti dimenzió jelentősége. A *rutinkeresők* némiképp hasonló csoportnak mondható, ám az ő életükben az egyházas vallásgyakorlás – mint életmódbeli rutin – nagyobb jelentőséggel bír. Az adatok arra utalnak, hogy a *támaszkeresők* klasztere esetében a vallási tényezők sok esetben kötődnek valamiféle lelki vagy – az ő részükről az egyházi közösség felé irányuló – anyagi segítségnyújtáshoz. Ez a csoport is viszonylag jelentős létszámú, a vizsgált populáció 12 százalékát alkotja. Végül az utolsó olyan klaszter, amit a vallás iránt nagyobb fogékonysággal bírók közé soroltunk, az *egyházátámogatóké*, akiknél a legmagasabb (7,41) a VKI értéke. Látható, hogy esetükben a támogatási dimenzió relatíve jelentős, még az egyébként más klasztereknél meglehetősen elsikkadó egyházas önkéntesség is.

A vallásosság iránt már csak közepes fogékonyságot mutató három csoport közül az első az *egyházkerülőké*. Nevük magától értetődő; nem en bloc a vallást utasítják el, hanem annak kifejezetten az egyházhöz köthető aspektusait. A legnépesebb klaszter a *vallásfogyasztók* elnevezést kapta, többek között, mert az esetükben viszonylag jelentős érzőleti és az azt kiegészítő attitűd dimenzió mellett nemigen szerepelnek hangsúlyosan más tényezők, akár az istenközpontúságot vagy a szintén általánosan elterjedt egyéni vallásgyakorlást is ideértve. Talán a valláshoz való laza kötődés illetően mintázatahoz is köze van, hogy esetükben a VKI értéke viszonylag magas, 6,42.

8 Rosta Gergely így ír a vallási individualizáció – ezen adatokban is tükröződő – jelenségéről: „Amennyiben a vallást kizárólag egy egyház keretein belül megélt, az egyén teljes életét meghatározó elköteleződésnéként értelmezzük, úgy valóban úgy tűnik, visszaszorulóban van ez a jelenség. Amennyiben egy tágabb értelmezést tartunk elfogadhatónak, amelyben a természetfeletti orientáció nem feltétlenül fejeződik ki intézményesült egyházi keretek között, úgy sokkal inkább beszélhetünk vallási individualizációról, mintsem elvállaltalanodásról. Azonban akárhogy viszonyulunk is a fenti helyzetképhez, annyi bizonyos, hogy a jelenlegi tendenciák alapján az egyházak közvetlen hatóköre egy szűk és a jövőben várhatóan szűkülő körre terjed ki, akik sok szempontból markánsan eltérnek az őket körülvevő társadalmi közegtől.” (Rosta, 2004: 750)

Közepes fogékonysággal jellemezhetjük továbbá a *magánykeresők* klaszterét (VKI: 5,76), akik viszont tulajdonképpen egyedüli, viszonylagos fogódzóként az egyéni vallásgyakorlásra fűzik fel a vallási jelenségekhez való viszonyulásukat.

3. ábra. A klaszterekre jellemző vallásosság (klaszterközeppontok)⁹

Figure 3. Religiosity characteristic of clusters (cluster centers)

Forrás: saját szerkesztés

⁹ A klaszterközeppontok értékeit a diagramon történő ábrázolhatóság miatt egységnyi értékkel pozitív irányban eltoltuk, a különbségek szemléletessége érdekében pedig az egyes értékeket egységesen felsoroztuk. Az eredeti és részletes adatokat a mellékletben közöljük. (11. táblázat – a mellékletben)

A két, a vallásosság pólusa szempontjából legkisebb mértékű fogékonyságot mutató csoport közül az egyik az *istenkeresőké*, akik tulajdonképpen egyedülként az Istennel való kapcsolatot, az istenhitet őrizték meg (vagy választották) a vallási orientáció sokrétűségéből. Esetükben a legalacsonyabb a VKI értéke (4,01), ami meglehetősen szilárd beállítódást fejez ki. A másik, hasonló klaszter a *jótekönykodók* elnevezésű, ennek tagjai – mint nevük is mutatja – az anyagi támogatások révén tartanak kapcsolatot a vizsgált jelenséggel, illetve a vallásos emberek közösségével.

A következőkben a képlékeny vallásosságúak tíz klaszterének legfontosabb szociológiai jellemzőit ismertetjük, az egyes társadalmi csoportok felülreprezentáltságát plasztikusan jelző mutatószám, az úgynevezett korrigált standardizált reziduális (Glen, 2013) segítségével. A könnyebb áttekinthetőség végett sávos kategorizálást alkalmaztunk, miszerint szignifikáns mértékben felülreprezentáltak a 2 fölötti értékeket tekintettük, 3-ig bezárólag, közepesen a 3–5, kiemelkedően az 5–10, extrém mértékben felülreprezentáltak pedig az e fölötti értékeket, pontosabban azon csoportokat, amelyekhez az adott értékek tartoznak.

Vágyvallásosok

A vágyvallásosok esetében messzemenően a legmarkánsabb szociológiai marker a kistelepülési kötődés. (1. táblázat) Emellett területileg is az ország egy meghatározott térségében, az észak-magyarországi, valamint a szomszédos, észak-alföldi régióban felülreprezentáltak. A csoport tagjai között kiemelkedő mértékben képviseltetik magukat olyanok is, akik nagy létszámú háztartásban élnek. Nemi és iskolázottsági szempontból nincsenek lényeges megkülönböztetőjegyeik.

1. táblázat. *A vágyvallásosok szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*

Table 1. *Sociological characteristics of those religious by desire (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	községben, tanyán élők (13,2)
Kiemelkedően felülreprezentált	észak-magyarországiak (6,0) négyenél több fős háztartásban élők (5,5) észak-alföldiek (5,1)
Közepesen felülreprezentált	nyugat-dunántúliak (5,0) nettó 0–50 ezer forint/hó/fő (4,0) felső osztályba tartozók (3,9) alsó osztályba tartozók (3,4) 50–59 évesek (3,1)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	40–49 évesek (2,8) nettó 50–75 ezer forint/hó/fő (2,7)

Forrás: saját szerkesztés

Élménykeresők

A következő az élménykeresők klasztere, az ide tartozóknál mindenekelőtt az alacsony iskolai végzettség tűnik a leginkább meghatározónak. (2. táblázat) Ezzel összhangban a depriváltságra utaló egyéb jelek is megfigyelhetők, mind az életszínvonalra, mind pedig a jövedelemre vagy a társadalmi státuszra vonatkozó mutatók mentén. Ennél a csoportnál inkább jelennek meg nők, mint férfiak, de az idősek aránya is viszonylag magas.

2. táblázat. Az élménykeresők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)
Table 2. Sociological characteristics of experience seekers (corrected standardized residuals)

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	legfeljebb alacsony végzettségűek (23,7) alacsony (1/10) életszínvonalon élők (14,7) nők (14,4) nettó 0–50 ezer forint/hó/fő (13,8) alsó osztályba tartozók (11,0)
Kiemelkedően felülreprezentált	magas (10/10) életszínvonalon élők (8,6) 60+ évesek (8,1) munkásosztályba tartozók (6,0) négyenél több fős háztartásban élők (5,5) észak-magyarországiak (5,5) észak-alföldiek (5,4)
Közepesen felülreprezentált	egyedül élők (4,6) felső osztályba tartozók (4,2) községben, tanyán élők (3,3) dél-dunántúliak (3,0)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	alacsony (2/10) életszínvonalon élők (2,7) 50–59 évesek (2,5)

Forrás: saját szerkesztés

Rutinkeresők

A rutinkeresők csoportja esetében már mérsékeltebbek az értékek, ami arra utal, hogy kevésbé jelentős egyes társadalmi csoportok felülreprezentáltsága. (3. táblázat) A legjellemzőbb ennél a klaszternél az idősek és a nők nagyobb volumenű jelenléte, területileg pedig elsősorban a nyugat-dunántúli régió érintettsége. Háztartásméret szerint nincsenek szignifikáns eltérések szociológiai ismérvek mentén.

3. táblázat. *A rutinkeresők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*
Table 3. *Sociological characteristics of routine seekers (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	–
Kiemelkedően felülreprezentált	60+ évesek (9,2) nők (8,5) nyugat-dunántúliak (7,7)
Közepesen felülreprezentált	községben, tanyán élők (3,0)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	észak-magyarországiak (2,9) középosztályba tartozók (2,7) nettó 75–100 ezer forint/hó/fő (2,3) legfeljebb alapfokú végzettségűek (2,2)

Forrás: saját szerkesztés

Támaszkeresők

A támaszkeresők klasztere is főként nőkből, az idősebb korosztályba tartozókból, illetve egyedülállókból áll. (4. táblázat) Emellett itt már magasabb társadalmi státuszúakról beszélhetünk inkább, amennyiben felülreprezentáltként jelennek meg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, de az önmagukat a középosztályba sorolók is.

4. táblázat. *A támaszkeresők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*
Table 4. *Sociological characteristics of support seekers (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	nők (11,9)
Kiemelkedően felülreprezentált	60+ évesek (8,5) egyedül élők (6,9) legalább felsőfokú végzettségűek (5,6)
Közepesen felülreprezentált	50–59 évesek (3,9) középosztályba tartozók (3,9) közép-magyarországiak (3,2) megyeszékhelynél kisebb városban élők (3,2)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	kétfős háztartásban élők (2,4)

Forrás: saját szerkesztés

Egyháztámogatók

Az egyháztámogatókról említettük, hogy a legmagasabb VKI-értékkel (7,41) bíró csoport, egyúttal ők azok, akik a legtöbb vallásosságindikátor mentén mutatnak közömbösséget és/vagy bizonytalanságot. (5. táblázat) Ebben a kontextusban figyelemreméltó, hogy ez az első olyan csoport a sorban, ahol a férfiak felülreprezentáltak, ráadásul olyan mértékben, hogy ez tekinthető a klaszter legfőbb szociológiai markerének.

5. táblázat. Az egyháztámogatók szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)
Table 5. Sociological characteristics of church supporters (corrected standardized residuals)

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	férfiak (12,7)
Kiemelkedően felülreprezentált	községben, tanyán élők (9,4) négyfős háztartásban élők (5,6) érettségi nélküli középfokú végzettségűek (5,6)
Közepesen felülreprezentált	nettó 100–200 ezer forint/hó/fő (4,7) nyugat-dunántúliak (3,7) 18–29 évesek (3,4) közép-dunántúliak (3,3)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	közepes (7/10) életszínvonalon élők (2,5) közepes (4/10) életszínvonalon élők (2,3) dél-alföldiek (2,2) négyenél több fős háztartásban élők (2,2) középfokú végzettségűek, érettségivel (2,1)

Forrás: saját szerkesztés

Egyházkerülők

Az egyházkerülők esetében ismét nöbblet mutatható ki, ugyanakkor a legjelentősebb ismérv az alacsony iskolai végzettség. (6. táblázat) A csoport meghatározó jegyei közé tartozik továbbá a munkásosztályi identitás, a fővárosiak felülreprezentáltsága, de az egyedül élés és a viszonylag fiatal korösszetétel is.¹⁰ Az anyagi helyzethez köthető mutatók is arra utalnak, hogy egy viszonylag alacsony státuszú, kiszolgáltatott, talán nem túlzás azt mondani, hogy „talajt vesztett” rétegről beszélhetünk esetükben.

6. táblázat. Az egyházkerülők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)
Table 6. Sociological characteristics of church avoiders (corrected standardized residuals)

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	legfeljebb alapfokú végzettségűek (10,7)
Kiemelkedően felülreprezentált	nők (9,1) munkásosztályba tartozók (6,2) fővárosiak (6,2) egyedül élők (6,0) 18–29 évesek (5,4) nettó 0–50 ezer forint/hó/fő (5,0)

¹⁰ Az „átmeneti” kategóriák választásának fiatalok körében való erősödését mutatta ki Bögre Zsuzsanna is. A kapcsolódó módszertani és fogalmi problémákról bővebben lásd: Bögre, 2017.

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Közepesen felülreprezentált	közép-magyarországiak (4,75) alacsony (2/10) életszínvonalon élők (4,2) alacsony (1/10) életszínvonalon élők (4,1) alacsony (3/10) életszínvonalon élők (3,3)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	négynél több fős háztartásban élők (2,5) magas (8/10) életszínvonalon élők (2,4) alsó osztályba tartozók (2,2) felső osztályba tartozók (2,2) magas (9/10) életszínvonalon élők (2,1)

Forrás: saját szerkesztés

Vallásfogyasztók

A vallásfogyasztók klasztere is főként fiatalokból áll – itt ez a legfontosabb szociológiai jellemző. (7. táblázat) Felülreprezentáltak továbbá a férfiak, de az érettséggel rendelkező középfokú végzettségűek is. Anyagi mutatók és iskolázottság alapján is inkább középosztályi, már viszonylag jobb módú rétegről beszélhetünk.

7. táblázat. *A vallásfogyasztók szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*
Table 7. *Sociological characteristics of religion consumers (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	18–29 évesek (14,1)
Kiemelkedően felülreprezentált	férfiak (7,5) középfokú végzettségűek, érettséggel (6,9)
Közepesen felülreprezentált	nettó 100–200 ezer forint/hó/fő (5,0) alsó középosztályba tartozók (4,9) közepes (6/10) életszínvonalon élők (4,9) 30–39 évesek (4,6) közép-magyarországiak (4,4) fővárosiak (4,2) nettó 300–500 ezer forint/hó/fő (3,2) háromfős háztartásban élők (3,0)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	közepes (7/10) életszínvonalon élők (2,6) dél-alföldiek (2,5) felső középosztályba tartozók (2,4) közepes (4/10) életszínvonalon élők (2,3) kétfős háztartásban élők (2,2) nettó 500 ezer forint/hó/fő fölött (2,2)

Forrás: saját szerkesztés

Magánykeresők

A magánykeresők csoportja esetében nem regisztráltunk extrém mértékű felülreprezentáltságot egyik, a vizsgálatba bevont változó mentén sem. (8. táblázat) Azonban – ahogy a vallásos pólustól egyre inkább távolodunk – itt is már inkább találhatunk fővárosiakat, magasabban iskolázottakat, jobb életszínvonalon élőket, férfiakat és fiatalokat, illetőleg középkorúakat.

8. táblázat. *A magánykeresők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*

Table 8. *Sociological characteristics of solitude seekers (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	–
Kiemelkedően felülreprezentált	középfokú végzettségűek, érettségivel (6,9) közép-magyarországiak (5,3)
Közepesen felülreprezentált	alsó középosztályba tartozók (4,8) legalább felsőfokú végzettségűek (4,8) nettó 100–200 ezer forint/hó/fő (4,3) fővárosiak (3,9) férfiak (3,5) nettó 200–300 ezer forint/hó/fő (3,4) nyugat-dunántúliak (3,3) közepes (4/10) életszínvonalon élők (3,1)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	30–39 évesek (2,5) megyeszékhelyen élők (2,4) 18–29 évesek (2,4) megyeszékhelynél kisebb városban élők (2,3) közepes (6/10) életszínvonalon élők (2,1) négyfős háztartásban élők (2,0)

Forrás: saját szerkesztés

Istenkeresők

Az istenkeresők csoportjánál sem láthatunk extrém mértékű felülreprezentáltságot, de itt is a férfiak és a fiatalok alkotják a csoport zömét. (9. táblázat) Erről a klaszterről viszont inkább az mondható el, hogy alacsony képzettségi szinttel bírnak, valamint – ezzel összhangban – társadalmi státuszuk is inkább az alsó regiszterekben lokalizálható. A megelőző három csoporttal szemben az istenkeresőknél nem jellemző a fővárosi kötődés, sokkal inkább vidéki megyeszékhelyeken élnek.

9. táblázat. *Az istenkeresők szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*
 Table 9. *Sociological characteristics of godseekers (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	–
Kiemelkedően felülreprezentált	férfiak (9,5) 18–29 évesek (8,8) legfeljebb alapfokú végzettségűek (7,1)
Közepesen felülreprezentált	érettségi nélküli középfokú végzettségűek (4,7) alsó osztályba tartozók (3,3) nettó 50–75 ezer forint/hó/fő (3,3) alacsony (1/10) életszínvonalon élők (3,2) megyeszékhelyen élők (3,1) munkásosztályba tartozók (3,0)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	közép-dunántúliak (2,9) dél-alföldiek (2,6) kétfős háztartásban élők (2,1)

Forrás: saját szerkesztés

Jótékonykodók

Végül a jótékonykodók klasztere esetében is férfitöbbséget figyelhetünk meg, de extrém mértékben felülreprezentáltak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők is. (10. táblázat) Ezzel – és elnevezésükkel – összecsengő módon bevételeik is meglehetősen magasak, jellemzően pedig a negyvenes, illetve ötvenes éveikben, tehát karrierjük csúcsán járnak. A jótékonykodók területileg mindenekelőtt Budapesthez és agglomerációjához, valamint a szintén viszonylag jó helyzetben lévő közép-dunántúli régióhoz köthetők. A háztartásméretet illetően e csoportnál nem mutatható ki szignifikáns összefüggés semmilyen, az elemzésbe bevont ismérv szerint.

10. táblázat. *A jótékonykodók szociológiai jellemzői (korrigált standardizált reziduálisok)*
 Table 10. *Sociological characteristics of philanthropists (corrected standardized residuals)*

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Extrém mértékben felülreprezentált	férfiak (15,3) legalább felsőfokú végzettségűek (12,3)
Kiemelkedően felülreprezentált	nettó 200–300 ezer forint/hó/fő (9,0) nettó 300–500 ezer forint/hó/fő (5,6) közép-magyarországiak (6,0) középfokú végzettségűek, érettségivel (5,4)

Klaszterbe tartozás esélye	Szociológiai jellemzők
Közepesen felülreprezentált	fővárosiak (4,9) nettó 100–200 ezer forint/hó/fő (4,2) 40–49 évesek (4,0) közép-dunántúliak (4,0) alsó középosztályba tartozók (4,0) közepes (7/10) életszínvonalon élők (3,4) középosztályba tartozók (3,1)
Szignifikáns mértékben felülreprezentált	közepes (6/10) életszínvonalon élők (2,5) érettségi nélküli középfokú végzettségűek (2,3) 50–59 évesek (2,2)

Forrás: saját szerkesztés

GYAKORLATI LEHETŐSÉGEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A képlékeny vallásosságuk csoportjainak vallási és szociológiai ismérvek szerinti áttekintése után nagyjából körvonalazhatók olyan irányok, amelyek az egyes szegmensek sajátos vonzódásai és távolságtartásai figyelembevételével mellett is a kapcsolatteremtés útjaivá válhatnak a jövőben. Azon szereplők és döntéshozók számára, akik szeretnék a vallás mint egységes és egészes jelenségegyüttes jelentőségét emelni a társadalom különféle csoportjainak körében, a kutatás eredményeiből kibomló mintázatok alapján a következő javaslatok fogalmazhatók meg.

A *vágyvallásosok* jellemzően már eleve gyakorolják a vallásukat, ráadásul valamelyest közösségbe ágyazott módon. Esetükben mindenekelőtt az érzelmi dimenziót, a vallásos identitást és az egyházi kötődést lehetne erősíteni. Az *élménykeresők* vallásossága mélyen megéltnek tűnik, még ha ez döntően az egyéni vallásgyakorlás keretei között valósul is meg. Náluk főként az egyházi kötődés és a vallásos identitás megerősítése lehet fontos. A *rutinkeresők* formalizált, inkább egyházas vallásgyakorlással írhatók le, így esetükben a vallásos identitás megerősítése mellett a közösségi elkötelezettség területén kínálkoznak tennivalók. A *támaszkeresők* egyéni típusú vallásgyakorlása és egyfajta távolságtartó elkötelezettsége az érzelmi támogatás és az intézményi bizalom fejlesztését implikálja. Az *egyházátámogatók* olyan csoportot alkotnak, akik az egyház fenntartását hajlandók pénzügyileg segíteni. Náluk az első lépést érdektelenségük megszüntetése jelenthetné, kapcsolódásaik kiépítéséhez pedig mindenekelőtt a meglévő lehetőségek megtalálása volna szükséges. Az *egyházkerülők* klaszterét erősen individualizált istenhitt jellemzi. A valláshoz való közeledésüket az érzelmi támogatásra való rátalálás és a bizalom kiépítése szolgálhatná leginkább. A *vallásfogyasztóknál* az egyetlen kimutatható kapcsolat egy – egyébiránt igen enyhén – vallásos érzület. Számukra egyfajta vallásos identitás, az intézményi bizalom erősítése, továbbá élményszerű elemek megtalálása nyithatna utat a vallásosság általuk kevésbé ismert aspektusai felé. A *magánykeresők* egyéni és alkalmasszerű vallásgyakorlása mellett főként az intézményi kötődés és a vallásos identitás megerősítése kínálkozik kapcsolatteremtési lehetőségként. Az *istenkeresők* csoportjának egyetlen „köteléke” az istenhitt, amit azonban csupán mérsékeltan őriztek meg (vagy választottak). Az alapján, hogy mivel kapcsolatban nem kifejezetten elutasítók, főként a vallásos identitás, az általános bizalom és a támasz funkció hangsúlyozása lehet

olyan út, amin keresztül megszólíthatók. A *jótekönykodók* klasztere jelenleg egyedül az egyház anyagi támogatásán keresztül kötődik bármilyen vallási jelenséghez. Ők csupán kétféle szempontra lehetnek legalább is mérsékelten nyitottak: a vallásos identitás és az intézményi bizalom megerősítésére, megerősödésére.

A vallástalanság és vallásosság között található „köztes lét”, a vallási képlékenység szempontjából fontos kiemelni, hogy a vizsgált jelenségek, mindenekelőtt a valláshoz való viszonyulások töredezettségének magyarázatában fontos szerepet játszanak a közösségek, illetve azok hiánya. Az elemzéshez használt, viszonylag nagy számú vallásosságindikátor között is tízből csupán egyetlenegyről (az egyházas önkéntességről) mondható el, hogy az nem a vallás intézményi vagy individuális, hanem közösségi–kommunikációs¹¹ aspektusát ragadja meg. Egyúttal az ezt kifejező változó volt az, amelynek mentén a vallástalanok aránya a vizsgált, képlékeny vallásosságú sokaságon belül is kiugróan magas (70 százalékos). Ezek az eredmények azt sugallják, hogy az emberek valláshoz fűződő kapcsolatában mindenekelőtt a közös akciók¹² bírhatnak (a jövőben) olyan jelentőséggel, ami képes hidat építeni az egyház intézményes rendszere és az individuum életvilága között.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Bögre, Zs. (2017). „Átmeneti” kategóriák erősödése az ifjúság vallásos önjellemzésekor. *Metszete*, 6(3), 31–46.
- Csányi, V. (2002). Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. *Magyar Tudomány*, 47(6), 762–774.
- Glen, S. (2013). Standardized Residuals in Statistics: What are They? *Statistics How To*. <https://www.statisticshowto.com/what-is-a-standardized-residuals/>. Letöltve: 2022. 04. 03.
- Gyorgyovich, M., & Kollár, D. (2020). A vallásosság komplexitása. In Gyorgyovich, M. (szerk.), *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok* (Látóhatár 02.) (75–118. o.). Századvég Kiadó.
- Gyorgyovich, M., Kollár, D., & László, T. (2020). Vallási képlékenység a magyar társadalomban. In Kristóf, L., & Megyesi, B. (szerk.), *A szociológia egy sikeres évszázad előtt? A Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet konferenciája* (71–72. o.). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1991). *Hegemonie und radikale Demokratie zur Dekonstruktion des Marxismus*. Passagen Verlag.

11 A kommunikációról mint közösségesítésről lásd: Lázár Kovács, 2008: 662.

12 Csányi Vilmos a valódi közösségekről, az azok létrejöttéhez szükséges tényezőkről értekezve négy feltételt határoz meg: közös hiedelmek, közös akciók (vagyis közös tevékenységek, cselekvések), közös konstrukciók, érzelmi kötődés (hűség) (Csányi, 2002: 768).

- László, T. (2020). A „közteslét” árnyalatai – Vallási képlékenység és képlékeny vallásosságuk. In Gyorgyovich, M. (szerk.), *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok* (Látóhatár 02.) (119–179. o.). Századvég Kiadó.
- László, T. (2021. 11. 05.). *Vallási képlékenység a magyar társadalomban* [Konferencia-előadás]. Vallásvariációk. SZTE BBTE közös konferencia az SZTE alapításának 100. évfordulójára, online. <https://www.youtube.com/watch?v=p-mO-zpxaCs&list=PLK6HGjnVRcR0x41NCj8yJrdirXh8E6Izk&index=7> Letöltés dátuma: 2022. 04. 02.
- Lázár Kovács, Á. (2008). Megnyilatkozás és fenntartás. Az egyház önértelmezése mint média-feladat. *Vigilia*, 73(9), 662–670.
- Máté-Tóth, A. (2011). Vallásértelmezések. *Vigilia*, 76(10), 731–740.
- Rosta, G. L. (2004). *Vallásosság, politikai attitűdök és szekularizáció Nyugat-Európában 1981–1999*. [PhD-értékezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.]

MELLÉKLET

11. táblázat. *A klaszterekre jellemző vallásosság (klaszterközpontok)*
Table 11. *Religiosity characteristic of clusters (cluster centers)*

Klaszterek (oszlopok) / Indikátorok (sorok)	Vágyvallásosok	Élménykeresők	Rutinkeresők	Támaszkeresők	Egyháztámogatók	Egyházkerülők	Vallásfogyasztók	Magánykeresők	Istenkeresők	Jótekonyság
Vallásos önjellemezés	0,09	0,13	0,16	0,03	-0,02	-0,05	-0,03	-0,03	-0,19	-0,28
Istenközpontúság	0,66	0,84	0,57	0,62	-0,13	0,68	-0,19	-0,16	0,38	-0,69
Egyéni vallásgyakorlás	0,82	0,81	0,71	0,74	-0,19	0,83	-0,21	0,35	-0,67	-0,81
Egyházas vallásgyakorlás	0,32	-0,14	0,62	-0,44	0,12	-0,61	-0,32	-0,11	-0,78	-0,6
Vallási vigasz	0,19	0,86	0,36	0,26	0,04	0,04	0,25	-0,49	-0,27	-0,51
Vallási élmény	0,15	0,84	-0,69	0,07	-0,14	-0,2	0,14	-0,86	-0,56	-0,72
Egyházi bizalom	0,08	0,23	0,28	-0,01	0,05	-0,29	0,02	-0,09	-0,44	-0,28
Normakövetési szándék	0,01	0,17	0,16	-0,08	-0,05	-0,31	-0,09	-0,34	-0,56	-0,57
Anyagi támogatás	0,25	-0,47	0,18	0,36	0,26	-0,96	-0,49	-0,18	-0,85	0,26
Egyházas önkéntesség	0,23	-0,68	-0,79	-0,9	0,11	-0,87	-0,93	-0,82	-0,92	-0,81

Forrás: saját szerkesztés

12. táblázat. *A vallásosságindikátorok létrehozásának részletei*
 Table 12. *Details of creating the indicators of religiosity*

Eredeti változó		Képzett változó	
Kérdés	Válaszlehetőségek	Vallásosság- indikátorok	Inkább vallástalan: -1 Képlékeny: 0 Inkább vallásos: 1
A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát a leginkább jellemezni?	Vallásos vagy hívő, aki az egyháza tanítását követi	<i>Vallásos önjellemezés</i>	1
	Vallásos vagy hívő a maga módján		0
	Bizonytalan benne, hogy vallásos-e vagy hívő-e		0
	Inkább nem vallásos, nem hívő		0
	Egyáltalán nem vallásos, nem hívő		-1
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–
Mennyire fontos ISTEN az Ön életében egy 10 fokú skálán, amelyen az 1-es jelentése, hogy egyáltalán nem fontos, a 10-es jelentése pedig, hogy nagyon fontos?	Nem hisz Istenben (csak akkor kódold ezt, ha azt mondja, hogy „nem hisz Istenben”!)	<i>Isten- központúság</i>	-1
	1–3		-1
	4–7		0
	8–10		1
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–
Esküvőktől, temetésektől és családi eseményektől eltekintve, mostanában milyen gyakran szokott részt venni vallási szertartáson, szentmisén, istentiszteleten?	Naponta vagy hetente többször	<i>Egyházas vallásgyakorlás</i>	1
	Hetente		1
	Havonta 2-3-szor		1
	Havonta		1
	Évente néhányszor		0
	Évente		0
	Ritkábban, mint évente		0
	Soha		-1
	Csak nagyobb egyházi ünnepeken [ne olvasd fel, csak jelöld, ha mondja!]		0
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–

Eredeti változó		Képzett változó	
Kérdés	Válaszlehetőségek	Vallásosság-indikátorok	Inkább vallástalan: -1 Képlékeny: 0 Inkább vallásos: 1
Milyen gyakran szokott Ön imádkozni, meditálni vagy más hasonlót tenni?	Naponta vagy hetente többször	<i>Egyéni vallásgyakorlás</i>	1
	Hetente		1
	Havonta 2-3-szor		0
	Havonta		0
	Évente néhányszor		0
	Évente		0
	Ritkábban, mint évente		0
	Soha		-1
	Csak nagyobb egyházi ünnepeken [ne olvasd fel, csak jelöld, ha mondja!]		0
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–
Mennyire igazak az Ön életére nézve a következő állítások? – Volt már olyan vallási élménye, amely révén közelebb került a vallásához vagy Istenhez	Egyáltalán nem igaz	<i>Vallási élmény</i>	-1
	Inkább nem igaz		0
	Inkább igaz		0
	Teljes mértékben igaz		1
	Nem tudja / nem válaszol		–
Mennyire igazak az Ön életére nézve a következő állítások? – A vallás vigaszt nyújt a gondok, bajok idején.	Egyáltalán nem igaz	<i>Vallási vigasz</i>	-1
	Inkább nem igaz		0
	Inkább igaz		0
	Teljes mértékben igaz		1
	Nem tudja / nem válaszol		–
Mennyire törekszik arra, hogy egy adott vallás vagy egyház tanításai szerint éljen?	Teljes mértékben törekszem rá	<i>Normakövetési szándék</i>	1
	Többnyire törekszem rá		0
	Többnyire nem törekszem rá		0
	Egyáltalán nem törekszem rá		-1
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–

Eredeti változó		Képzett változó	
Kérdés	Válaszlehetőségek	Vallásosság-indikátorok	Inkább vallástalan: -1 Képlékeny: 0 Inkább vallásos: 1
Felsorolok néhány intézményt. Kérem, mind-egyikről mondja meg, hogy mennyire bízik meg benne! – Egyházak	Egyáltalán nem bízik	<i>Egyházi bizalom</i>	-1
	Nem nagyon bízik		0
	Meglehetősen bízik		0
	Nagyon bízik		1
	Nem tudja / nem válaszol		–
Támogatta-e Ön anyagiilag valamelyik egyházat, felekezetet, gyülekezetet az elmúlt egy évben? [akár az adója 1%-ával]	Igen, rendszeresen	<i>Anyagi támogatás</i>	1
	Alkalmanként		0
	Előfordult egyszer		0
	Most nem, de korábban előfordult		0
	Sohasem támogatta egyik egyházat sem		-1
	Külön nem, de 1%-ot felajánlott		0
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–
Támogatta-e Ön önkéntes munkával valamelyik egyházat, felekezetet, gyülekezetet az elmúlt egy évben?	Igen, rendszeresen	<i>Egyházas önkéntesség</i>	1
	Alkalmanként		0
	Előfordult egyszer		0
	Most nem, de korábban előfordult		0
	Sohasem támogatta egyik egyházat sem		-1
	Nem tudja		0
	Nem válaszol		–

Forrás: saját szerkesztés